

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः स॒न्त्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो
भवि॑ष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्।
ते दे॒वा वि॒जित्य॑। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तेऽ॒ग्नि॒मन्व॑-
विन्द॑न्तुषू॒त्सन्न॑म्। तस्य॑ विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॑विन्दन्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्रहा॑ अभवन्। तद्ग्रहा॑णां ग्रह॑त्वम्। यस्यै॒वं
वि॒दुषो॑ ग्रहा॑ गृह्यन्ते। तस्य॑ त्वै॒व गृ॑ही॒ताः। नाना॑ऽऽग्ने॒यं
पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। यदना॑ग्ने॒यं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृ॑द्धमे॒व
तत्॥२॥

अना॑ग्ने॒यं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यत्स॒मिध॑स्त॒नून॑पा॒तमि॒डो
ब॒र्हिर्य॑जति। उ॒भावा॑ग्ने॒यावाज्य॑भागौ स्याताम्। अना॑ज्यभागौ
भव॑त॒ इत्या॑हुः। यदु॒भावा॑ग्ने॒यावन्व॑श्चा॒विति॑। अ॒ग्नये॑
प॒र्वमा॑नायोत्त॑रः स्यात्। यत्प॒र्वमा॑नाय। तेनाज्य॑भागः।
तेन॑ सौ॒म्यः। बुध॑न्वत्याग्ने॒यस्याज्य॑भागस्य पुरोऽनु॒वाक्या॑
भव॑ति॥३॥

यथा सुप्तं बोधयति। तादृगेव तत्। अग्निन्यक्ताः
पत्नीसंयाजानामृचः स्युः। तेनाग्नेयं सर्वं भवति।
एकधा तेजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह
इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति।
कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु।
सम्भृत्या एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ।
तेनोपांशु प्रचरति। एष्य इव वा एषः। यत्पुनराधेयः।
यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं
वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तेजस्विनीं
देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति।
प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ
स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानुरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्।
अनाग्नेयं वा एतत्क्रियत इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं
विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्। तेनाग्नेयम्।
तेन समृद्धं क्रियत इति॥७॥

अरुन्धतैव तद्वति सम्भृतसम्भार इत्याहुः इच्छति पत्नीसंयाजा नवं च॥१॥

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य

उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते स॒हैव सर्वे॑ वाज॒पेय॑मपश्यन्। ते।
अ॒न्योऽन्य॑स्मै नातिष्ठन्त। अ॒हम॒नेन॑ यजा॒ इति॑। तेऽब्रुवन्।
आ॒जिम॒स्य धा॑वा॒मेति॑॥८॥

तस्मिन्नाजिम॑धावन्। तं बृह॒स्पति॑रुद॒जयत्। तेना॑यजत।
स स॒वारा॑ज्यमगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्रवीत्। माम॒नेन॑
याज॒येति॑। तेनेन्द्र॑मयाजयत्। सोऽग्रं दे॒वता॑नां प॒र्येत्।
अगच्छ॑त्स॒वारा॑ज्यम्। अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठा॑य॥९॥

य ए॒वं वि॒द्वान् वा॑ज॒पेये॑न् यज॑ते। गच्छ॑ति स॒वारा॑ज्यम्।
अग्र॑ः समा॒नानां॑ प॒र्येति॑। तिष्ठ॑न्तेऽस्मै ज्यैष्ठा॑य। स वा ए॒ष
ब्रा॑ह्म॒णस्य॑ चै॒व रा॑ज॒न्यस्य॑ च य॒ज्ञः। तं वा ए॒तं वा॑ज॒पेय॑
इत्या॑हुः। वा॒जाप्यो॑ वा ए॒षः। वाज॑ः ह्ये॒तेन॑ दे॒वा ऐ॒प्सन्।
सोमो॑ वै वा॑ज॒पेयः॑। यो वै सोमं॑ वाज॒पेयं॑ वेद॑॥१०॥

वा॒ज्यैवे॑न पी॒त्वा भ॑वति। आऽस्य॑ वा॒जी जा॑यते। अन्नं॑ वै
वा॑ज॒पेयः॑। य ए॒वं वेद॑। अत्य॑न्नम्। आऽस्या॑न्नादो जा॑यते।
ब्रह्म॑ वै वा॑ज॒पेयः॑। य ए॒वं वेद॑। अत्ति॑ ब्रह्म॒णाऽन्नम्। आऽस्य॑
ब्रह्मा॑ जा॑यते ॥११॥

वाग्वै वाज॑स्य प्रस॒वः। य ए॒वं वेद॑। क॒रोति॑ वा॒चा वी॒र्य॑म्।
ऐनं॑ वा॒चा गच्छ॑ति। अपि॑वर्ती वाचं वदति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑
य॒ज्ञान्व्यादि॑शत्। स आ॒त्मन्वा॑ज॒पेय॑मधत्त। तं दे॒वा अब्रुवन्।
ए॒ष वाव॑ य॒ज्ञः। यद्वा॑ज॒पेयः॑॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्यं एता उज्जितीः प्रायच्छत्। ता वा एता उज्जितयो व्याख्यायन्ते। यज्ञस्य सर्वत्वाय। देवतानामनिर्भागाय। देवा वै ब्रह्मणश्चान्नस्य च शमलमपाघ्नन्। यद्ब्रह्मणः शमलमासीत्। सा गाथा नाराशः स्यभवत्। यदन्नस्य। सा सुरा॥१३॥

तस्माद्वायंतश्च मत्तस्य च न प्रतिगृह्यम्। यत्प्रतिगृह्णीयात्। शमलं प्रतिगृह्णीयात्। सर्वा वा एतस्य वाचोऽवरुद्धाः। यो वाजपेययाजी। या पृथिव्यां याऽग्नौ या रथन्तरे। याऽन्तरिक्षे या वायौ या वामदेव्ये। या दिवि याऽऽदित्ये या बृहति। याऽप्सु यौषधीषु या वनस्पतिषु। तस्माद्वाजपेययाज्यात्विजीनः। सर्वा ह्यस्य वाचोऽवरुद्धाः॥१४॥

धावामेति ज्येष्ठाय वेदं ब्रह्मा जायते वाजपेयः सुराऽऽत्विजीन् एकं च॥२॥ [२]

देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावारुन्धत। तदतिग्राह्यैरतिगृह्यावारुन्धत। तदतिग्रह्याणामतिग्राह्यत्वम्। यदतिग्राह्या गृह्यन्ते। यदेवान्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावरुन्धे। तदेव तैरतिगृह्यावारुन्धे। पञ्च गृह्यन्ते। पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तमात्वाऽवरुन्धे॥१५॥

सर्व एन्द्रा भवन्ति। एकधैव यजमान इन्द्रियं दधति। सप्तदश प्राजापत्या ग्रहा गृह्यन्ते। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। सोमग्रहाःश्च सुराग्रहाःश्च गृह्णाति। एतद्वै देवानां परममन्नम्। यत्सोमः॥१६॥

ए॒तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। यत्सुरा॑। प॒र॒मे॒णै॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्ये॒नाव॑र॒-
म॒न्नाद्य॑मव॑रुन्धे। सोम॑ग्र॒हान्गृ॑ह्णाति। ब्रह्म॑णो वा ए॒तत्तेजः॑।
यत्सोमः॑। ब्रह्म॑ण ए॒व तेज॑सा तेजो यज॑माने दधाति।
सुरा॑ग्र॒हान्गृ॑ह्णाति। अन्न॑स्य वा ए॒तच्छ॑र्मलम्। यत्सुरा॑॥१७॥

अन्न॑स्यै॒व श॑र्मलेन॒ शर्म॑लं यज॑मानादप॑हन्ति। सोम॑ग्र॒हाःश्च॑
सुरा॑ग्र॒हाःश्च॑ गृह्णाति। पु॒मान् वै सोमः॑। स्त्री सुरा॑।
तन्मि॑थुनम्। मि॒थुनमे॒वास्य॑ तद्य॒ज्ञे क॑रोति प्र॒जन॑नाय।
आ॒त्मान॑मे॒व सोम॑ग्र॒हैः स्पृ॑णोति। जा॒याः सुरा॑ग्र॒हैः।
तस्मा॑द्वाज॑पेयया॒ज्यं मु॑ष्मि॒ल्लोके स्त्रिय॑ः सम्भ॑वति।
वा॒ज॒पेया॑भिजित॒ः ह्य॑स्य॥१८॥

पूर्वे॑ सोम॑ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। अप॑रे सुरा॑ग्र॒हाः। पुरो॑ऽक्षः
सोम॑ग्र॒हान्त्सा॑दयति। प॒श्चा॒दक्षः॑ सुरा॑ग्र॒हान्। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑
विधृ॑त्यै। ए॒ष वै यज॑मानः। यत्सोमः॑। अन्न॑ः सुरा॑।
सोम॑ग्र॒हाःश्च॑ सुरा॑ग्र॒हाःश्च॑ व्यति॑षजति। अ॒न्नाद्ये॒नैवैनं॑
व्यति॑षजति॥१९॥

संपृ॑चः स्थ सं मा भ॒द्रेण॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह। अन्नं॑ वै भ॒द्रम्।
अ॒न्नाद्ये॒नैवैनं॑ सः सृ॑जति। अन्न॑स्य वा ए॒तच्छ॑र्मलम्।
यत्सुरा॑। पा॒प्मे॒व खलु॑ वै शर्म॑लम्। पा॒प्मना॑ वा
ए॒नमे॒तच्छ॑र्मलेन॒ व्यति॑षजति। यत्सोम॑ग्र॒हाःश्च॑ सुरा॑ग्र॒हाःश्च॑
व्यति॑षजति। विपृ॑चः स्थ वि मा पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह।
पा॒प्मनै॒वैनं॑ शर्म॑लेन॒ व्याव॑र्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राङ्द्विवति
 सोमग्रहैः। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। प्रत्यङ्मुखसुराग्रहैः।
 इममेव तैर्लोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति सोमग्रहैः। यावदेव
 सत्यम्। तेन सूयते। वाजसृज्यः सुराग्रहान् हरन्ति।
 अनृतेनैव विश् ससृजति। हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं
 ददाति। मध्व्योऽसानीति। एकधा ब्रह्मण उप हरति।
 एकधैव यजमान आयुस्तेजो दधाति॥२१॥

आत्वाऽवरुन्धे सोमः शर्मलं यत्सुरा ह्यस्येन व्यतिषजति व्यावर्तयति सृजति चत्वारि च॥३॥ [३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी
 नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्त
 इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते। अग्निष्टोममेव
 तेनावरुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्।
 सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥२२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः।
 तान्पशुभिरेवावरुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन।
 प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यं षोडशिनः स्तोत्रेण।
 वाचमतिरात्रेण। प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव
 लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेन। अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥२३॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ
 आरोहत्यतिरात्रेण। नाकं रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेज
 एवात्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।

इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचः॑ सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं
च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वश्या। सप्तदश
प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥२४॥

प्रजापतेरास्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव हि
प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्यग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो
यज्ञमजिघांसन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत।
तथैवैनानशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्संज्ञपयेत्। मरुत
एव शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वपा जुहोति।
एकदेवत्या हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
नैवारेण सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति। एतत्पुरोडाशा
ह्येते। अथो पशूनामेव छिद्रमपि दधाति। सारस्वत्योत्तमया
प्रचरति। वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो
प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिर्हि वाक्।
अपन्नदती भवति। तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुत्थेन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् च॥४॥ [४]

सावित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः।
यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं
कर्माणि करोति। सवनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव
तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ।

वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां
पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्।
यच्चास्यामधि। तदेवावरुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभिषिच्यते।
अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्प्लूयति। अप्सु वा
अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववप्लवते। यदप्सु
प्लूयति॥२८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवावरुन्धे। बहु वा अश्वोऽमेध्यमुपगच्छति।
यदप्सु प्लूयति। मेध्यानेवैनान्करोति। वायुर्वा त्वा मनुर्वा
त्वेत्याह। एता वा एतं देवता अग्रे अश्वमयुञ्जन्। ताभिरेवैनान्
युनक्ति। सवस्योज्जित्यै। यजुषा युनक्ति व्यावृत्त्यै॥२९॥

अपात्रपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति।
अथो स्तौत्येवैनानाजिः सरिष्यतः। विष्णुक्रमान्क्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः।
अङ्गौ न्यङ्गावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता
रथे प्रविष्टाः। ताभ्यं एव नमस्करोति। आत्मनोऽनात्यै।
अशमरथम्भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं वेद॥३०॥

स्वदयति प्लूयति व्यावृत्त्या अनार्यं द्वे च॥५॥ [५]

देवस्याहः सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वाजं

जेष॒मित्या॑ह। स॒वि॒तृ॒प्र॒सू॒त ए॒व ब्र॒ह्म॒णा वा॒ज॒मु॒ञ्ज॑यति।
 दे॒वस्या॑ह॒ꣳ स॒वि॒तुः प्र॒स॒वे बृ॒ह॒स्प॒ति॒ना वा॒ज॒जि॒ता व॒र्षि॑ष्ठं
 नाक॑ꣳ रु॒हेय॑मित्या॑ह। स॒वि॒तृ॒प्र॒सू॒त ए॒व ब्र॒ह्म॒णा व॒र्षि॑ष्ठं
 नाक॑ꣳ रो॒हति॑। चा॒त्वा॒ले रथ॑च॒क्रं नि॒र्मि॒तꣳ रो॒हति॑। अतो॒ वा
 अङ्गि॑रस॒ उत्त॑माः सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। सा॒क्षादे॒व यज॑मानः
 सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒वे॒ष्टय॑ति। वज्रो॒ वै रथः॑। वज्रे॑णै॒व
 दि॒शोऽभि॑ज॒यति॑॥ ३१॥

वा॒जि॒नाꣳ सा॒मं गा॑यते। अ॒न्नं वै वा॒जः। अ॒न्नमे॒वाव॑रुन्धे।
 वा॒चो व॒र्ष्म दे॒वेभ्योऽप॑ा॒क्राम॑त्। तद्व॒न॒स्प॒तीन्प्रा॑वि॒शत्। सैषा
 वा॒ग्व॒न॒स्प॒तिषु॑ व॒दति॑। या दु॒न्दु॒भौ। तस्मा॑दु॒न्दु॒भिः सर्वा॑
 वा॒चोऽति॑व॒दति॑। दु॒न्दु॒भीन्त्स॒माघ्न॑न्ति। प॒र॒मा वा ए॒षा
 वाक्॑॥ ३२॥

या दु॒न्दु॒भौ। प॒र॒मयै॒व वा॒चाऽव॑रां वा॒चम॑वरुन्धे। अथो॑ वा॒च
 ए॒व व॒र्ष्म यज॑मानोऽव॑रुन्धे। इन्द्रा॑य॒ वाचं॑ व॒द॒तेन्द्रं॑ वा॒जं
 जा॒पय॑तेन्द्रो॒ वाज॑म॒जयि॑दित्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर्हीन्द्रः॑। यो
 यज॑ते। यज॑मान ए॒व वा॒ज॒मु॒ञ्ज॑यति। स॒प्तद॑श प्र॒व्या॒धाना॑जिं
 धा॑वन्ति। स॒प्त॒द॒शꣳ स्तो॒त्रं भ॑वति। स॒प्तद॑शस॒प्तद॑श
 दी॒यन्ते॑॥ ३३॥

स॒प्त॒द॒शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। अ॒र्वाऽसि॑ स॒प्तिर॑सि
 वा॒ज्यंसी॑त्या॑ह। अ॒ग्नि॒र्वा अ॒र्वा। वा॒युः स॒प्तिः। आ॒दि॒त्यो
 वा॒जी। ए॒ताभि॑रे॒वास्मै॑ दे॒वता॑भिर्दे॒वर॒थं यु॑नक्ति। प्र॒ष्टि॒वा॒हि॒नं

युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति॥३४॥

वाजिनो वाजं धावतु काष्ठां गच्छतेत्याह। सुवर्गो वै लोकः काष्ठां। सुवर्गमेव लोकं यन्ति। सुवर्गं वा एते लोकं यन्ति। य आजिं धावन्ति। प्राश्नो धावन्ति। प्राडिव हि सुवर्गो लोकः। चतसृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि। छन्दाभिरेवैनान्तसुवर्गं लोकं गमयति॥३५॥

प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्चयन्ते। य आजिं धावन्ति। उदंश्च आवर्तन्ते। अस्मादेव तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं जुहोति प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो जंगम्यादित्याह। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुन्धे। यथालोकं वा एत उञ्जयन्ति। य आजिं धावन्ति॥३६॥

कृष्णलं कृष्णलं वाजसृष्ट्यः प्रयच्छति। यमेव ते वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तं परिक्रीयावरुन्धे। एकधा ब्रह्मण उपहरति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता बृहस्पतिरुदजयत्। स नीवारान्निरवृणीत। तन्नीवाराणां नीवारत्वम्। नैवारश्चरुर्भवति॥३७॥

एतद्वै देवानां परममन्नम्। यन्नीवाराः। परमेणैवास्मा अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमवरुन्धे। सप्तदशशरावो भवति। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। क्षीरे भवति। रुचमेवास्मिन्दधाति। सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय।

बार्हस्पत्यो वा एष देवतया॥३८॥

यो वाजपेयेन यजते। बार्हस्पत्य एष चरुः।
अश्वान्त्सरिष्यतः ससुषश्चाव घ्रापयति। यमेव ते वाजं
लोकमुञ्जयन्ति। तमेवावरुन्धे। अर्जीजिपत वनस्पतय इन्द्रं
वाजं विमुच्यध्वमिति दुन्दुभीन् विमुञ्चति। यमेव ते वाजं
लोकमिन्द्रियं दुन्दुभयं उञ्जयन्ति। तमेवावरुन्धे॥३९॥

अभिजयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य आजिं धावन्ति भवति देवतयाऽष्टौ च॥६॥

[६]

तार्प्यं यजमानं परिधापयति। यज्ञो वै तार्प्यम्।
यज्ञेनैवैनं समर्धयति। दर्भमयं परिधापयति। पवित्रं
वै दर्भाः। पुनात्येवैनम्। वाजं वा एषोऽवरुरुत्सते। यो
वाजपेयेन यजते। ओषधयः खलु वै वाजः। यद्दर्भमयं
परिधापयति॥४०॥

वाजस्यावरुद्धौ। जाय एहि सुवो रोहावेत्याह। पत्न्या एवैष
यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै। सप्तदशारत्निर्यूपो भवति।
सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। तूपरश्चतुरश्रिर्भवति।
गौधूमं चषालम्। न वा एते ब्रीहयो न यवाः। यद्गौधूमाः॥४१॥

एवमिव हि प्रजापतिः समृद्धौ। अथो अमुमेवास्मै
लोकमन्नवन्तं करोति। वासोभिर्वेष्टयति। एष वै यजमानः।
यद्यूपः। सर्वदेवत्यं वासः। सर्वाभिरेवैनं देवताभिः समर्धयति।

अथो आक्रमणमेव तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समंष्ट्यै। द्वादश वाजप्रसवीयानि जुहोति॥४२॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेव प्रीणाति। अथो संवत्सरमेवास्मा उपदधाति। सुवर्गस्य लोकस्य समंष्ट्यै। दशभिः कल्पै रोहति। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणानेव यथास्थानं कल्पयित्वा। सुवर्गं लोकमेति। एतावद्वै पुरुषस्य स्वम्॥४३॥

यावत्प्राणाः। यावदेवास्यास्ति। तेन सह सुवर्गं लोकमेति। सुवर्देवाः अगन्मेत्याह। सुवर्गमेव लोकमेति। अमृता अभूमेत्याह। अमृतमिव हि सुवर्गो लोकः। प्रजापतेः प्रजा अभूमेत्याह। प्राजापत्यो वा अयं लोकः। अस्मादेव तेन लोकात्रैति॥४४॥

समहं प्रजया सं मया प्रजेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। आसपुटैर्घ्नन्ति। अन्नं वा इयम्। अन्नाद्यैर्नैवैनः समर्धयन्ति। ऊषैर्घ्नन्ति। एते हि साक्षादन्नम्। यदूषाः। साक्षादेवैनमन्नाद्यैर्न समर्धयन्ति। पुरस्तात्प्रत्यञ्चं घ्नन्ति॥४५॥

पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यतै। शीरूषतो घ्नन्ति। शीरूषतो ह्यन्नमद्यतै। दिग्भ्यो घ्नन्ति। दिग्भ्य एवास्मा अन्नाद्यमवरुन्धते। ईश्वरो वा एष पराङ्मुदघः। यो यूपः रोहति। हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतः

सुव॒र्गो लो॒कः॥४६॥

अ॒मृतं॑ ए॒व सु॒व॒र्गे लो॒के प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑। श॒त॒मा॒नं भ॒वति॑।
श॒ता॒युः पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॑वेन्द्रि॒ये प्र॒ति॒ ति॒ष्ठति॑।
पु॒ष्ट्यै वा ए॒तद्रू॒पम्। यद॒जा। त्रिः स॑व॒त्स॒रस्या॒न्यान्प॒शून्परि॑
प्रजा॑यते। ब॒स्ता॒जिन॑म॒ध्यव॑ रोहति। पु॒ष्ट्यामे॒व प्र॒जन॑ने
प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑॥४७॥

परिधापयति गोधूमां जुहोति स्वं नैति प्रत्यञ्चं ग्रन्ति लोको नवं च॥७॥ [७]

स॒प्तान्न॑होमाञ्जुहोति। स॒प्त वा अ॒न्नानि॑। याव॑न्त्ये॒वान्नानि॑।
ता॒न्येवाव॑रुन्धे। स॒प्त ग्रा॒म्या ओष॑धयः। स॒प्तार॒ण्याः।
उ॒भयी॑षाम॒वरु॑द्धौ। अ॒न्नस्यान्न॑स्य जुहोति। अ॒न्नस्यान्न॑स्या॒
वरु॑द्धौ। यद्वा॑ज॒पेयया॒ज्यन॑वरुद्धस्याश्रीयात्॥४८॥

अ॒वरु॑द्धेन॒ व्यु॑द्धेत। स॒र्वस्य॑ स॒मव॑दायं जुहोति।
अ॒न॒वरु॑द्धस्या॒वरु॑द्धौ। औदु॑म्बरेण सु॒वेणं॑ जुहोति।
ऊ॒र्वा अ॒न्नमुदु॑म्बरः। ऊ॒र्ज ए॒वान्नाद्य॑स्या॒वरु॑द्धौ।
दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒व इत्या॑ह। स॒वितृ॑प्र॒सूत ए॒वैनं॑
ब्रह्म॑णा दे॒वता॑भि॒रभिषि॑ञ्चति। अ॒न्नस्यान्न॑स्या॒भिषि॑ञ्चति।
अ॒न्नस्यान्न॑स्या॒वरु॑द्धौ॥४९॥

पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यञ्च॑म॒भिषि॑ञ्चति। पु॒रस्ता॑द्धि प्र॒तीची॑न॒मन्न॑म॒द्यते॑।
शी॒र॒ष॒तोऽभिषि॑ञ्चति। शी॒र॒ष॒तो ह्यन्न॑म॒द्यते॑। आ मु॒खाद॑न्वव॒स्माव॑यति।
मु॒खत॑ ए॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्यं॑ दधाति। अ॒ग्नेस्त्वा॒ साम्रा॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चामीत्या॑ह।
ए॒ष वा अ॒ग्नेः स॒वः। तेनै॒वैन॑म॒भिषि॑ञ्चति। इन्द्र॑स्य त्वा

साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवेनमभिषिञ्चति। सोमग्रहाऽश्वावदानीयानि चत्विग्भ्य उपहरन्ति। अमुमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाऽश्वावदानीयानि च वाजसृद्धैः। इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो उभर्याष्वेवाभिषिच्यते। विमाथं कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रियस्यावरुद्धौ। अनिरुक्ताभिः प्रातः सवने स्तुवते। अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेराष्ट्यै। वाजवतीभिर्माध्यन्दिने। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुद्धे। शिपिविष्टवतीभिस्तृतीयसवने। यज्ञो वै विष्णुः। पशवः शिपिः। यज्ञ एव पशुषु प्रति तिष्ठति। बृहदन्त्यं भवति। अन्तमेवेनऽश्रियै गमयति॥५२॥

अश्रियादन्नस्यात्रस्यावरुद्धा इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह वाजसृतः शिपिस्त्रीणि च॥८॥ [८]

नृषदं त्वेत्याह। प्रजा वै नृन्। प्रजानामेवैतेन सूयते। द्रुषदमित्याह। वनस्पतयो वै द्रु। वनस्पतीनामेवैतेन सूयते। भुवनसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। भुवनमगन्निति वै तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्य सूयते। व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। व्योमागन्निति वै तमाहुः। व्योमेवैतेन गच्छति। पृथिविषदं त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते।

तस्माद्वाजपेययाजी न कश्चन प्रत्यवरोहति। अपीव हि देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं समाभृतमित्याह सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नव च॥९॥ [९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः पूर्वद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम इत्याह। पितुरेवाधि सोमपीथमवरुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाण आहृष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमवरुन्धे। तेनेन्द्रियेण द्वितीयां जायामभ्यश्रुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते

द्वेद्वे जा॒ये अ॒भ्याक्ष॑त। य ए॒वं वेद॑। अ॒भि द्वि॒तीयां
जा॒याम॑श्नुते। अ॒ग्नये॑ क॒व्यवा॑ह॒नाय॑ स्व॒धा नम॑ इत्या॒ह।
य ए॒व पि॑तृ॒णाम॒ग्निः। तं प्री॑णाति। तिस्र॑ आहु॒तीर्जु॑होति।
त्रि॒र्निद॑धाति। ष॒द्वम्प॑द्यन्ते॥५८॥

ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। तू॒ष्णीं मे॑क्ष॒णमा॑द॒धाति॑।
अस्ति॑ वा हि ष॒ष्ठ ऋ॒तुर्न वा॑। दे॒वान् वै पि॑तृ॒न्प्री॑तान्। म॒नुष्याः॑
पि॒तरोऽनु॑ प्रपि॑पते। तिस्र॑ आहु॒तीर्जु॑होति। त्रि॒र्निद॑धाति।
ष॒द्वम्प॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑॥५९॥

ऋ॒तवः॑ खलु॒ वै दे॒वाः पि॑तरः। ऋ॒तूने॒व दे॒वान्पि॑तृ॒न्प्री॑णाति।
ता॒न्प्री॑तान्। म॒नुष्याः॑ पि॒तरोऽनु॑ प्रपि॑पते। स॒कृदा॑च्छि॒त्रं
ब॒र्हिर्भ॑वति। स॒कृदि॑व॒ हि पि॑तरः। त्रि॒र्निद॑धाति। तृ॒तीये॒ वा
इ॒तो लो॒के पि॑तरः। ता॒ने॒व प्री॑णाति। प॒राडा॑वर्तते॥६०॥

ह्री॒का हि॑ पि॒तरः॑। ओ॒ष्मणो॑ व्या॒वृत् उपा॑स्ते। ऊ॒ष्मभा॑गा हि
पि॒तरः॑। ब्र॒ह्मवा॑दि॒नो वद॑न्ति। प्रा॒श्या (३) न्न प्रा॒श्या (३)
मि॒ति। यत्प्रा॑श्नी॒यात्। ज॒न्यम॑न्नम॒द्यात्। प्र॒मायु॑कः स्यात्। यन्न
प्रा॑श्नी॒यात्। अ॒हविः॑ स्यात्॥६१॥

पि॒तृभ्य॑ आ॒वृश्चे॑त। अ॒व॒घ्रेय॑मे॒व। तन्ने॒व प्रा॑शितं॒ नेवाप्रा॑शितम्।
वी॒रं वा॒ वै पि॑तरः॑ प्र॒यन्तो॑ ह॒रन्ति॑। वी॒रं वा॑ द॒दति॑। द॒शां
छि॑नन्ति। ह॒रण॑भागा हि पि॒तरः॑। पि॒तृने॒व नि॒रव॑दयते। उत्त॑र॒
आयु॑षि॒ लोमं॑ छि॒न्दी॑त। पि॒तृणां॑ ह्ये॒तर॑हि॒ नेदी॑यः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितॄणाम्। नमो वः पितरो
 रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय।
 नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवे। नमो वः
 पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थः॥६३॥
 युष्मास्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके
 स्थः। यूयं तेषां वसिष्ठो भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां
 वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं
 विद्वान्पितॄभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितॄलोके चरति।
 यत्पितॄभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा
 पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति।
 न प्रमायुको भवति। पितॄलोके वा एतद्यजमानश्चरति।
 यत्पितॄभ्यः करोति। स ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावेनं
 तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः। यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति।
 प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमार्च्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंशुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति यत्पितॄभ्यः
 करोति पञ्च च॥१०॥ [१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न सावित्रं
 देवस्याहं तार्प्यं सप्तान्नहोमानृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हत्वा दश॥१०॥

देवासुरा वाज्यैवेनं तस्माद्वाजपेययाजी देवस्याहं वाजस्यावरुद्धा इन्द्रियमेवास्मिन् ह्रीका
 हि पितरः पञ्चषष्टिः॥६५॥

देवा॒सुरा यज॑मानः॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥